

Tito *u* *očima sveta*

Od kako je istina o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji počela da prodire u svet tokom treće ratne godine pa sve do dana današnjeg, Josip Broz Tito i nova Jugoslavija — samoupravna socijalistička zajednica ravnopravnih i zbratimljenih naroda i narodnosti kao najmonumentalnije Titovo delo — bili su neprekidno predmet izuzetne pažnje naučne, kulturne, političke i vojne javnosti u celom svetu. Gotovo da i nema nijednog poznatog državnika, političara, književnika ili naučnika, koji nije iskazao svoj sud o istorijskoj ulozi druga Tita i o vrednosti njegovog dela.

Ne postoji potpun registar svega onoga što je do sada rečeno i napisano širom sveta o Josipu Brozu Titu. Prema nekim procenama radi se o više stotina hiljada napisa i radova različitog obima i sadržaja različitih žanrova kazivanja. U tu procenu ne ulazi mnoštvo članaka o Titu i Jugoslaviji, koji su skoro svakodnevno ispunjavali velik deo sadržaja svetske štampe za sve vreme bolovanja druga Tita, u dane pogrebnih svečanosti i u ove dane posle sahrane, kada svet intenzivno oseća prazninu Titovim odlaskom.

Kako je Tito vojevao i pobeđivao, kako je osvajao simpatije, kako je ulivao i zadobijao poverenje i izazivao divljenje sveta — svojevrсна su svedočanstva o tome i kazivanja eminentnih državnika, političara i vojskovođa iz novije istorije, što je i sadržaj ovog priloga.

Kad se pogleda šta o drugu Titu kažu najumnije glave sveta tek onda shvatamo koliko je neznatno i skromno ono naše često naglašavanje sreće što smo bili njegovi savremenici.

Čovjek na razmeđu epoha

Dvije decenije poslije onog istorijskog sastanka Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije, održanog 4. jula 1941. godine u kući Ribnikarovih na Dedinju, naša poznata književnica Jara Ribnikar, koja nije bila učesnik tog skupa, ali je bila njegov svjedok, posmatrač iz najveće blizine, i ne sluteći kakvom događaju prisustvuje, razmišljala je o tom, i ne samo o tom, istorijskom događaju na pomalo sokratovski način — pitanjima koja su u isti mah i odgovori:

»Da li smo znali, kada smo sreli Tita prvi put u životu, da je on genijalan čovjek? Da li smo osetili da pripada među retke ljude koji ostaju kao međe epoha u istoriji čovečanstva, kao što su Aristotel, Šekspir, Lenjin? I da li smo i danas toga do kraja svesni«?

Pitanja su postavljena u zapisu o Titu *Pravi čovek*¹, na njegovom početku, kao prolog, za razmišljanje. Razmišljanja na takav način u svijetu su počela odavna. Neki su tako rasuđivali još u toku rata, čak i onda kad cijela istina nije bila dostupna svjetskoj javnosti.

U protekle četiri decenije Titovo ime je obišlo cijeli svijet i nastanilo se u srcima svih progresivnih ljudi. Njegova misao i revolucionarno djelo — kao sastavni dio marksističke nauke, kao prođetak Marksove i Lenjinove misli u skladu sa savremenim i za Jugoslaviju specifičnim uslovima — danas živi, zrači i podstiče progresivne snage na svim meridijanima, ne samo na razmišljanje nego i na akcije za mijenjanje svijeta.

¹ *Borba*, 8. maj 1961.

O drugu Titu i njegovom revolucionarnom djelu napisano je više knjiga (studija, rasprava i eseja) i mnoštvo novinskih članaka i reportaža na svim svjetskim jezicima. Gotovo da i nema poznatijeg državnika, političara, filozofa, književnika ili naučnika u svijetu koji nije, na ovaj ili onaj način, dao svoj sud o Titovom životnom djelu. Zajednička crta svih tih kazivanja jeste duboko i iskreno divljenje i vrednovanje njegovog revolucionarnog djela kao djela od epohalnog značaja.

Razmišljanja mnogih umnih i eminentnih ljudi iz svih krajeva svijeta kreću se u duhu misli jednog indijskog filozofa i državnika i jednog britanskog književnika, diplomate i političara. Oni su sreli i upoznali Tita u dva različita vremena i u sasvim različitim ulogama — u ulozi ratnika i vojskovođe i u ulozi borca za mir. Ali, to nije smetalo da njihovi sudovi i suštinski zaključci budu istovjetni.

Indijac Radakrišnan dr Sarvepali, profesor filozofije na univerzitetima u Madrasu, Kalkuti, Čikagu i Oksfordu, i predsjednik Indijske unije, susreo se s Titom prilikom njegovog prvog puta mira po zemljama Azije. Bilo je to krajem 1954. godine, u doba kulminacije hladnog rata. Radakrišnan je tom prilikom rekao:

»Dva su osnovna faktora u istoriji — duh i genije, koji taj duh tumači. Duh našeg vremena podiže svoj glas za političku i socijalističku izgradnju društva i za međunarodnu harmoniju i mir. To su zadaci postavljeni našoj generaciji. A Tito tumači snove svoje zemlje vezane za ove ideale, koji uzbuđuju ne samo Evropu i Ameriku nego i Istok od Egipta do Japana... U sadašnjim okolnostima Jugoslavija zauzima vitalno mesto. Geografske i istorijske okolnosti, sastav njenog naroda, njen ekonomski sistem, kao i iskrena želja i aktivan interes za mir — sve to pruža ovoj maloj pa ipak, velikoj zemlji mogućnosti da predvodi Evropu u ovim trenucima krize«.²

Britanac Ficroj Maklin, književnik, političar i diplomata, za vrijeme rata brigadni general i šef Britanske vojne misije pri Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, sklopio je poznanstvo s Titom u ratu — na bojnopolju. Napisao je knjigu *Život i vrijeme Josipa Broza Tita*, koja je izazvala velik interes u svjetskoj javnosti i doživjela više izdanja. Maklin »fenomen Tita«, kako on to naziva, objašnjava ovako: »Ako je iko dijete ovog stoljeća, našeg nemirnog dvadesetog vijeka, onda je to Josip Broz Tito. Oni idu zajedno, taj čovjek i stoljeće«.³

² *Politika*, 22. i 24. decembar 1954.

³ *Observer*, London, 27. maj 1962.

U tom iskazu, u stvari, samo je ponovljena stara Maklinova teza o epohalnom značaju svega onoga što se u drugom svjetskom ratu zbivalo na tlu Jugoslavije pod Titovim vođstvom, teze o epohalnom značaju Titovog djela, koju je on postavio još u toku rata, tačnije 24. februara 1944. godine u razgovoru sa šefom Sovjetske vojne misije, generalom Kornjejevim, o čemu će biti više riječi kasnije. Ovdje je dovoljno reći toliko da bismo konstatovali da je taj britanski general i diplomata među prvima uočio da je Tito genijalni vojskovođa i državnik koji će označiti savremenu epohu.

Teško je reći da li je i koliko on uticao svojim mišljenjem na stavove njegovog slavnog premijera. Međutim, činjenica je da je Winston Čerčil isto tako visoko ocijenio Titov doprinos i kao ratnika i kao državnika. On je to uvidio i iskazao mnogo prije od drugih državnika velikih savezničkih sila. Možda zato što je bio bolje obaviješten od drugih. Izvještaji Maklina, Dikina i Čerčilovog sina Randolfa sa lica mjesta pomogli su da istina o našoj borbi, koja se s mukom probijala u svijet, jer je bila namjerno zataškavana, napokon prokrči sebi put. Osim toga, vojnički razlozi su morali biti pretpostavljeni političkim. To se sada jasno vidi iz objavljenih dokumenata i Čerčilovih memoara. Kako Čerčil navodi, u decembru 1943. britanski ambasador pri kraljevskoj jugoslovenskoj vladi telefonirao je iz Kaira: »Partizani su nam u vojnom pogledu toliko dragocjeni da ih moramo nedvosmisleno podržati, podređujući političke obzire vojnim«⁴.

Takvo rezonovanje je bilo logično i razumljivo, jer je Narodno-oslobodilačka vojska Jugoslavije već 1943. godine bila najjača saveznička kopnena vojska u Evropi poslije Crvene armije, koja je izvodila operacije na potpuno odvojenom, samostalnom frontu. Zbog toga je baš od Čerčila došlo prvo zvanično priznanje Titu i njegovoj borbi, koje je bilo sugerisano i savezniku s druge strane Atlantika. U pismu predsjedniku Ruzveltu, 23. oktobra 1943, Čerčil piše: »Borba koja se tamo vodi (u Jugoslaviji, prim. M. S.) svirepa je i krvava kako se samo zamisliti može; pored toga, Huni vrše nemilosrdne odmazde i strijeljanja talaca. Ali se i sam neprijatelj nalazi u velikoj nevolji, on na tom području drži ništa manje nego dvadeset pet njemačkih i osam bugarskih divizija, pa i pored toga uspijeva da kontroliše samo ključne tačke i sa sve većim teškoćama održava željeznički saobraćaj«⁵.

⁴ V. Čerčil, *Drugi svjetski rat*, tom V, str. 448.

⁵ Isto, str. 446.

Britanski premijer je to sugerisao Amerikancima još u junu 1943. kada se raspravljalo o situaciji u Jugoslaviji na konferenciji načelnika generalštabova, ističući »veoma veliki značaj činjenice da se pruži najveća mogućna pomoć jugoslovenskom antiosovinskom pokretu, koji je držao oko trideset tri divizije sila osovine u toj oblasti«. S tim u vezi Čerčil dalje kaže: »Ovo pitanje bilo je toliko važno da sam izdao naređenje da se odvoji izvjestan mali broj aviona kojima bi se povećala naša pomoć, makar i na račun bombardovanja Njemačke i podmorničkog rata«. ⁶

Zbog svega toga Čerčil je želio da i lično uspostavi kontakt sa »ovim značajnim čovjekom«⁷ (Titom, prim. M. S.), kako je pisao svom ministru inostranih poslova, gospodinu Idnu, 30. decembra 1943. godine. Ali još mnogo prije tog susreta, do kojeg će doći tek u avgustu 1944. godine, Čerčil je (22. februara 1944) pred Parlamentom iznio veoma značajne ocjene o borbi jugoslovenskih partizana i njihovom vođstvu: »Veoma vješto vođeni, organizovani na principu gerile, partizani su u isti mah neuhvatljivi i smrtno opasni. Oni se nalaze čas tu, čas tamo, oni su svuda i na svakom mjestu. Nijemci su protiv njih organizovali ofanzive velikih razmjera, pa ipak su partizani svaki put, čak i kad su bivali opkoljeni, izmicali nanoseći mnogo muka i žrtava neprijatelju... U ovom trenutku Tito ima preko četvrt miliona ljudi za sobom i velike količine oružja zaplijenjenog od Nijemaca ili Italijana; ovi ljudi su organizovani u znatan broj divizija i korpusa. Čitav pokret dobio je svoj pečat i oblik, a da nije izgubio osobinu gerile, bez koje svakako ne bi mogao uspjeti. Oko ovih herojskih snaga razvio se jedan nacionalni i objedinjavajući pokret. Komunisti imaju tu čast da su njegovi pokretači«. ⁸

U ovim realnim ocjenama narodnooslobodilačkog pokreta implicitno su sadržane i ocjene njegovog vođstva. Čerčil će ih i eksplicitno iskazati kad se bude sastao s Titom 5. avgusta 1944. godine u Napulju. U zdravici na banketu, koji je priredio u njegovu čast, britanski premijer je, između ostalog, rekao: »Maršal Tito se pokazao ne samo kao veliki vojskovođa, već isto tako i kao izvanredan državnik, koji je dao ogroman doprinos ujedinjenju jugoslovenskih naroda«.

Deset godina kasnije, Čerčil će potvrditi to svoje mišljenje, ali će sada Titovu figuru vidjeti u mnogo širim međunarodnim dimen-

⁶ Isto, str. 444.

⁷ Isto, str. 449.

⁸ Isto, str. 454.

zijama i u drugom kontekstu: »Golem je doprinos predsjednika Tita na planu međunarodne saradnje i razumijevanja i za opštu stvar mira«. ⁹

Zanimljiva su kazivanja o Titu još trojice poznatih Britanaca. Jedan od njih je čuveni britanski feldmaršal Bernard Lo Montgomery, komandant britanske 8. armije, koja je operisala u Africi, na Siciliji i u Italiji, i koja je zajedno sa američkim snagama u svim bitkama koje su tamo vođene imala manje fašističkih divizija prema sebi nego Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije.

Montgomery je dobro znao šta znači za jednog komandanta neprekidno se hvatati u koštac sa 35 do 50 neprijateljevih divizija bez oslonca na bilo koju stranu i bez ičije materijalne pomoći. On je mogao najbolje da shvati položaj u kojem se Tito neprekidno nalazio kao Vrhovni komandant Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. I kada je poslije rata pravio listu trojice najvećih vođa na svijetu, Montgomery je označio Tita kao »drugog Evropejca koji spada u velike nacionalne lidere«. Na toj Montgomerijevoj listi Tito je stavljen ispred slavnog britanskog premijera. ¹⁰

Drugi britanski feldmaršal, Harold Aleksander, glavnokomandujući savezničkih snaga u Italiji, u jeku završnih operacija drugog svjetskog rata izrekao je ovakav sud: »Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije je jedina saveznička vojska u Evropi kojoj je povjeren poseban front i koja vodi samostalne operacije pod komandom svog vrhovnog komandanta maršala Tita.« ¹¹

Treći Britanac kojeg je Tito impresionirao, istina, nije pravio rang liste, ali se bavio poređenjem velikih ljudi našeg stoljeća. Književni kritičar londonskog *Dejli Telegrafa*, David Flojd, u članku objavljenom u svom listu (11. maja 1957. godine) napisao je da je »Tito nesumnjivo najinteresantniji, najvještiji i najuspješniji učesnik u sadašnjoj političkoj igri. Smisao za organizaciju i odlučnost nisu dovoljni da objasne Titov uspjeh, jer treba imati u vidu i ličnu magnetsku privlačnost velikog vođe. U tom pogledu Tito je isto što i Čerčil ili Lenjin«.

Pišući tako, Flojd je, vjerovatno, imao na umu i »političku igru« i razne kombinacije oko kralja i bivše jugoslovenske vlade, u kojoj je Titova diplomatska strategija nadmašila poslovičnu ostrvsku diplomatsku vještinu. Titova strategija, kao što je poznato, obezbijedila je novoj Jugoslaviji državni kontinuitet i kontinuitet

⁹ *Dejli Telegraf*, London, 3. aprila 1953.

¹⁰ *Front*, 25. maj 1972.

¹¹ *Politika*, Beograd, 28. februara 1945.

vlade bez posebnog međunarodnog priznanja, uprkos korjenitim promjenama društveno-političkog sistema. To je bio događaj bez presedana u modernoj istoriji diplomatije.

Kad je riječ o poređenju istorijskih ličnosti, ovdje bi trebalo, bar u najkraćim crtama, izložiti i rasuđivanje jednog Amerikanca. Pisac istorijskih romana Naurad Fast napisao je još 1944. esej *Tito i njegov narod*. U njemu je Fast, između ostalog, rekao:

»Tito nije nastupio na pozornicu javnog života kao Ruzvelt, Čerčil ili Staljin. Ovi posljedni bili su poznati kao državnici mnogo godina prije nego što su postali ratni rukovodioci. Tito je izbio na površinu iz dubine neodoljive težnje Jugoslavije za slobodom, iz njedara njene potresne istorije pune borbi, nacionalnog ugnjetavanja, unutrašnjih razmirnica, da bi ujedinio svoj narod i poveo ga k slavi.

Kakva magična snaga leži u njegovom imenu? Nekada smo mislili da je on bio legenda koja je nastala u dalekim brdima i šumama Jugoslavije. Danas je njegovo ime ispisano na zlatnim stranicama borbe demokratije protiv barbarizma. . . Titova zemlja, Jugoslavija, nikada se ne smije zaboraviti, jer jednom, ne baš tako davno, ona je bila jedino ostrvo slobode u Hitlerovoj Evropi«.

Američki šefovi Bijele kuće su, takođe, u više mahova izricali svoja viđenja i sudove o našoj narodnooslobodilačkoj borbi i istorijskoj ulozi druga Tita. Na početku rata Franklin Ruzvelt je odluku Jugoslavije da se odlučno suprotstavi nacistima nazvao »prekretnicom u istoriji«. A na kraju rata, u Poruci Amerikancima jugoslovenskog porijekla povodom pobjedonosnog svršetka rata (9. maja 1945. godine), Hari Truman je rekao: »Mi Amerikanci uvijek ćemo spominjati herojsku borbu koju su vaši hrabri narodi vodili posljednje četiri godine, uz neprekidno krvoproliće i uništavanje, da oslobode svoju lijepu domovinu od okupatora«. Predsednik Nikson bio je opširniji i konkretniji. On je prilikom Titove posjete SAD izjavio da jugoslovenski predsjednik zauzima jedinstveno mjesto na svjetskoj pozornici i da bolje poznaje svjetsku političku situaciju nego bilo koji državnik svijeta. »Njegov doprinos ne samo kao vođe u ratu nego još više, njegov doprinos miru, kome je nadasve odan, predstavlja ono po čemu će ga se istorija sjećati kao jedinstvenog državnika i političara«.¹²

¹² *Front*, Beograd, 12. maj 1972.

Priznanja drugu Titu i našoj borbi stizala su, naravno, i od saveznika sa Istoka još u toku rata. Njihova vrijednost se ne umanjuje činjenicom da su poslije 1948. godine bila radikalno negirana.

Da li može biti većeg priznanja jednom vojskovođi i revolucionaru od onog koje je Kominternu na posredan način dala drugu Titu, tražeći od njega da snagom svog autoriteta pokrene u borbu protiv fašizma ostale komunističke partije Evrope. Tu činjenicu drug Tito je objelodanio tek prije pet godina u kazivanju *Komunistu*: »Četrdeset druge godine, ja sam na Durmitoru, u vrijeme žestoke talijanske i četničke ofanzive, i ofanzive Nijemaca u raznim drugim dijelovima Jugoslavije, iz Kominterne dobio telegram da uputim poziv svim evropskim komunističkim partijama da ustanu u borbu protiv fašizma. Taj telegram je poslao Dimitrov, u dogovoru sa Staljinom.«¹³

Međutim, to nije bilo jedino priznanje. Drugo zvanično priznanje došlo je iz Sovjetskog Saveza početkom 1944. godine kada je u Jugoslaviju stigla vojna misija SSSR-a s generalom Kornjejevim na čelu. Na skromnom partizanskom banketu koji je u njegovu čast priređen 24. februara u Jajcu govorili su najprije Tito, zatim Kornjejev i na kraju šef britanske vojne misije general Maklin. Obraćajući se Titu, Kornjejev je tom prilikom rekao: »Ja Vas pozdravljam kao najinteligentnijeg organizatora i rukovodioca Narodnooslobodilačke vojske herojskog jugoslovenskog naroda. Jugoslovenski narod i njegova Narodnooslobodilačka vojska u teškim uslovima našli su u sebi snage da se bore i da nanose udarac za udarcem njemačko-fašističkim zavojevačima. Takav narod nikada neće biti pod fašističkom čizmom«. Tom prilikom general Maklin je obraćajući se Kornjejevu, između ostalog rekao: »Ovdje ćete naći novu eru... Vidjećete šta može učiniti jedan narod u svom spontanom ustanku za slobodu. Jugoslavija je putokaz za ostale narode Evrope«.¹⁴ To je ona Maklinova teza o epohalnom značaju djela druga Tita, o kojoj je već bilo riječi.

Samo dan prije toga, 23. februara, u Moskvi su objavljene parole CK SKP (b) povodom godišnjice Crvene armije. Među njima bila je i jedna koja se odnosila na našu narodnooslobodilačku borbu. Evo kako je ona glasila: »Junački partizani Jugoslavije, vaša borba za slobodu i nezavisnost domovine, služi svim porobljenim na-

¹³ *Komunist*, Beograd, 7. aprila 1975.

¹⁴ Citirano prema zapisima iz još neobjavljenog ratnog dnevnika dr Vladimira Bakarića.

rodima Evrope kao primjer koji ih oduševljava! Živio herojski narod Jugoslavije i njegova hrabra Narodnooslobodilačka vojska, koja se samoprijegorno bori protiv fašističkih zavojevača!« To je, u stvari, bilo Staljinovo oficijelno priznanje drugu Titu i jugoslovenskim komunistima, narodima i narodnostima, koje je u suštini identično onom što je došlo iz Kominterne.

Kada su se naše jedinice srele s jedinicama Crvene armije na našim istočnim granicama, u jesen 1944. godine, sovjetski književnik i ratni dopisnik Ilja Erenburg je zapisao: »Prvi svjetski rat rodio se u Srbiji, ali Srbija je ostala samo detalj i epizoda... Srbi su mali narod, a Nijemci su bili Nijemci, i opet su napali na Jugoslaviju, kao prije na Srbiju. Napali su je poslije Francuske a prije Rusije, poslije Belgije a prije Grčke. Mislili su da će to biti jedna epizoda drugog svetskog rata. Ljuto su se prevarili!... mislili su da im je Jugoslavija u džepu. Ali, tada se pojavio neko ko je bio zainteresovan. Ne Pavelić, ne Maček, već narod. Počeo je pravi rat. On je počeo baš onda kada su Nijemci izjavili da je rat završen!... Jugoslavija nije detalj i nije epizoda u drugom svjetskom ratu. Nama diplomati na konferencijama mira revidiraju geografske karte. Jugoslavija je 1941. godine bila obilježena kao mala zemlja. Na vagi, gdje su diplomati pokušavali da nađu famoznu ravnotežu snaga, Jugoslavija je bila mali uteg kao Rumunjska. Prošle su dvije godine, a mi vidimo čudo. Jugoslavija se probila u prvi red. O jugoslovenskoj Narodnooslobodilačkoj vojsci govori cio svijet. Ime maršala Tita obišlo je pet kontinenata. Kad se svrši rat Jugoslavija će na mirovnu konferenciju doći ne kao komordžija već kao izviđač! Ona je ne samo oslobodila čitav niz krajeva svoje teritorije, već je izvojevala i novo časno mjesto u poslijeratnoj Evropi.«¹⁵

O našoj revoluciji i njenom vođi Titu dosta je pisano i u Francuskoj. U drugom svjetskom ratu Francuska je bila pregažena i porobljena godinu dana prije nego Jugoslavija. Ona je, kao i neke druge evropske zemlje, organizovala snažan pokret otpora. Ali taj pokret, kao što je poznato, nije poprimio razmjere i karakter opštenarodnog rata, kao u nas. To ističe i poznati francuski pisac i historičar, generalni sekretar Komiteta za istoriju drugog svjetskog rata, Mišel Henri. U knjizi *Pokreti otpora u Evropi od 1938. do 1945. godine* on kaže: »Sve u svemu pobjeda Tita i njegovih partizana je najpotpunija u poređenju s pobjedama koje su zabilježili nacionalni pokreti drugih zemalja«. Zbog toga su Francuzi tako blisko, duboko i s najvećim simpatijama pratili našu borbu. Još u toku rata (17.

¹⁵ *Zajedno*, Skoplje, 1944.

maja 1944. godine) De Golov Komitet nacionalnog oslobođenja Francuske uputio je svom narodu proglas u kojem se, između ostalog, kaže: »Francuski narod u ovim teškim ratnim prilikama stekao je još jednog iskrenog prijatelja — hrabre narode Jugoslavije, koji se pod rukovodstvom legendarnog junaka, maršala Tita, bore već pune tri godine, ne samo za svoje, već i za oslobođenje Francuske...«¹⁶

Francuzi su, očividno, bili impresionirani onim što se zbivalo u Jugoslaviji u ratu i poslije rata, ali su bili i posebno zainteresovani za neka jugoslovenska iskustva, stečena u borbi za nezavisnost i samostalnu poziciju u međunarodnim odnosima. Pomenimo najprije impresije dvojice premijera. Generalni sekretar socijalističke partije Gi Mole, aprila 1952, u vrijeme kada je bio i predsjednik vlade, izjavio je: »Kad bih bio Jugosloven, mogao bih biti samo uz Tita. Ja glasam za njega«. Dvije godine kasnije i drugi francuski premijer, lider lijevog krila Radikalne partije, Pjer Mandes Frans je svoje divljenje Jugoslaviji i njenom predsjedniku izrazio ovim riječima: »Kad jedna mala zemlja odbije da bude rob druge, bezbrojno jače nacije, onda ona time daje primjer dostojan divljenja. To je razlog zbog kojeg prema maršalu Titu gajim osjećanje dubokog divljenja, mada naši doktrinarni pogledi nisu istovjetni«.

Svi ostali pisci u Francuskoj koji se bave Titovim djelom u prvi plan stavljaju jugoslovensko iskustvo. Istaknuti politički i javni radnik, poznati francuski književnik Luis Dalmas, u knjizi *Jugoslovenski komunizam*, za koju je napisao predgovor čuveni književnik i filozof Žan Pol Sartr, dolazi do zaključka da »jugoslovensko iskustvo ispisuje novu stranicu u istoriji«.

Tom temom se bavio i poznati javni radnik, političar i književnik Klod Burže: »Za sve one koje interesuje iskustvo« — upozorava Burže u knjizi *Jugoslovenska čizma* — »važno je nikad ne zaboraviti da je osnovna dužnost svakog da bude pravedno kritičan, kako prema Jugoslaviji tako i prema istoriji«.

Velik interes za jugoslovensko iskustvo ispoljio je i lider francuske Socijalističke partije, ministar u vladama prije drugog svetskog rata i poslije njega i stalni delegat Francuske u Komitetu desertorice za razoružanje, Žil Mok. Takav zaključak sugerise već sam naslov njegove knjige — »Jugoslavija zemlja iskustava«. U njoj se, između ostalog, konstatuje da je način na koji je Jugoslavija izvojevala oslobođenje i izborila punu nezavisnost »jedinствен događaj

¹⁶ *Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941—1945*. Vojno-istorijski institut, Beograd, 1964.

u savremenoj istoriji i njegov dalji razvoj može imati u budućnosti izvanredno značenje».

Nemoguće je zaobići kazivanja i jednog od učesnika Pokreta otpora u Francuskoj, bivšeg ministra, socijaliste, pjesnika i roman-sijera, Neženela Marsela Edmonda. Jedan od dva svoja politička eseja on je posvetio Titu. Misao Edmondova iskazana u tom eseju, koja zvuči i kao svojevrsna sinteza svega onog što je dotad pisano u Francuskoj o našoj revoluciji i njenom strategu i vojskovođi Josipu Brozu Titu, glasi: »Tito je iskovao jedinstvo naroda i razvio osjećaj jugoslovenstva u vatri oslobodilačkog rata... Dao je jugoslovenskom rodoljubu novu priliku da postane svjestan sebe i svoje snage«. Tačnost ove teze potvrđena je u ovim tužnim danima kada su mnogi državnici svijeta njeno značenje proširili praktično na sve do juče porobljene i potlačene narode i zemlje tzv. trećeg svijeta. Sami ti narodi su proširili Edmondovu tezu i dali joj globalnu dimenziju.

Prema onome što je proteklih decenija pisano i govoreno u malim i srednjim zemljama i u zemljama nesvrstanog pokreta, može se zaključiti da su naša borba i Titovo revolucionarno djelo služili kao uzor i inspiracija porobljenim narodima. »Maršal Tito, heroj i vođa jugoslovenskih naroda i nama je bio primjer borbe i požrtvovanosti«, govorio je odmah poslije rata predsjednik poljske vlade Bjerut. »Od vas smo učili kako se ustaje protiv neprijatelja, a naši partizani polazili su u boj s Titovim imenom na usnama kao i vaši«.

»U očima čehoslovačkog naroda« — govorio je češki revolucionar i političar Klementis — »Titovo ime znači simbol nove Jugoslavije. Bez bitaka vođenih pod njegovom komandom, bez njegove ideologije, ne bi bilo nove Jugoslavije, u stvari, ne bi uopšte bilo nikakve Jugoslavije«.

Kristijan Pino, državnik i aktivni učesnik Francuskog pokreta otpora, pozdravljajući jednom prilikom Tita u ime boraca Francuske, rekao je: »Želim da Vam zahvalim kao drug za Vašu hrabrost, upornost i odlučnost, koje su svima nama u Francuskoj služile kao primjer i podsticaj«.¹⁷

U istom duhu govorio je i Titov dugogodišnji prijatelj i saborac u borbi za mir Gamal Abdel Naser: »Vi ste nam dali primjer kako se brani i čuva sloboda«.¹⁸

U tom duhu govorili su, ne jedanput, i ostali lideri malih zemalja Azije, Afrike i Latinske Amerike, koje su nezadrživo krenule

¹⁷ *Front*, Beograd, 12. maj 1972.

¹⁸ *Isto*.

putem svjetske antikolonijalne i narodnooslobodilačke revolucije. Kao najbolja ilustracija za to mogu da posluže riječi meksičkog predsjednika Lopeza Mateosa, koji je prilikom Titove posjete Meksiku rekao da su u Titovoj ličnosti objedinjene sve najljepše osobine Zapate i svih ostalih legendarnih junaka Meksika.

Treba reći i to da su i naši najljući neprijatelji Hitler i njegovi najbliži saradnici morali da priznaju naše uspjehe u borbi i kvalitete Tita kao vojskovođe. Svjedočanstvo o tome ostavio je Herman Najbanher, specijalni opunomoćenik Trećeg Rajha za jugoistok. U knjizi *Specijalna misija na jugoistoku 1940. do 1945.*, on kaže da mu je Himler jednom prilikom priznao: »Tito je nesalomljiv borac. Želio bih da mi imamo tuce takvih boraca, ljudi koji bi bili vođi i koji bi imali takvu odlučnost i tako čvrste nerve da se nikad ne predaju iako su potpuno opkoljeni... Taj čovjek je uvijek pronalazio način da se probije. Nikad nije kapitulirao. Mi znamo bolje nego iko drugi kakve nam on sve nevolje zadaje na srpskohrvatskom prostoru«.

Hitler je imao više prilika da se uvjeri i osvjedoči u Titovu sposobnost da nametne svoje rješenje svake situacije, pa i kad se nađe u taktičkom okruženju. Već u 1943. godini on je bio izgubio svaku nadu da će uspjeti da ga uhvati, što je bila Hitlerova velika želja. Izgubio je bio povjerenje i u izvještaje svojih komandanata, koji su bili neopravdano optimistični, a najčešće i lažni.

U takvom raspoloženju Hitler je jednom prilikom, vjerovatno povodom operacije »Švarc« ili neke druge, rekao Najbanheru: »Pa, dobro, opet će biti opkoljeno, kao u kotlu, šest Titovih divizija. Ali već unaprijed znam kako će se stvari odvijati. Za nekoliko dana bit će ih samo tri, pa onda jedna, a kad najzad udarimo našim snagama u kotlu će se naći samo nekoliko Talijana sa zavojima na nogama i nekoliko bolesnih magaraca«.

U sličnom tonu izražena su osjećanja i utisci i generala Litera. Ali, on daje i sud i o organizaciji, komandovanju, moralu i karakteristikama dejstava Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. »Tok borbe je pokazao da su komunističke snage pod Titovom komandom odlično organizovane, vješto vođene i da raspolažu borbenim moralom koji izaziva čuđenje. Neprijateljevo komandovanje je bilo izvanredno pokretno i, takođe, u odbrani aktivno« — kaže Litera u izvještaju o ishodu bitke na Sutjesci. U istom tonu nastavlja: »Nesumnjivo je da su komunisti veoma žilav protivnik kojem je dorasla samo jedinica opremljena i naoružana svim potrebnim za vođenje borbe u planinama i naviknuta na najveće napore«.¹⁹

¹⁹ Zbornik, tom V.

Iz memoara Lotara Rendulica, organizatora vazdušnog desanta na Vrhovni štab u Drvaru (25. maja 1944) saznajemo da su mnogi Nijemci željeli da s jugoslovenskog rat'šta odu bilo gdje. Rendulic o tome kaže: »U sedmicama poslije mog dolaska na Balkan (došao je sa istočnog fronta sa štabom 2. oklopne armije u jesen 1943. — prim. M. S.), primio sam molbe od preko 1000 vojnika svih činova, koji su me molili za premještaj na ruska bojišta«. Rendulic ne skriva ni sopstveno zadovoljstvo, koje ga je obuzimalo u trenutku kada mu je bilo saopšteno poslije Drvara da mora da otputuje u Njemačku i da »povratak na Balkan ne dolazi u obzir«, ali je žalio »što nije mogao udovoljiti molbi svojih vojnika«.

Jugoslovensko ratište nije bilo samo odveć »vruće« i neprijatno, već i veoma značajno. Ono je na početku treće ratne godine za Nijemce bilo od izuzetne strategijske važnosti i jugoslovenski front postaje sve značajniji element u strategijskim procjenama njemačke Vrhovne komande. Ona je konstatovala da je prostor Balkana »već prije kapitulacije Italije dobio izraziti značaj ratišta«. Nijemci su se pribojavali, ne bez razloga, da će anglo-američke trupe slijedeći udar izvršiti preko jugoslovenske obale na Balkanu. U tom slučaju, kako je tvrdio načelnik operativnog odjeljenja Komande jugoistoka, »snage pod T'itom dobijaju operativnu važnost i predstavljaju stalnu opasnost za njemačku odbranu«.

Koliki je značaj jugoslovenskom rat'štu pridavao sam Hitler vidi se iz riječi upućenih generalu Rendulicu prilikom njegovog odlaska na dužnost u Jugoslaviju: »Partizanski pokret zauzima sve veće razmjere i mora se energično suzbiti, pošto predstavlja veliku opasnost u slučaju savezničkog iskrcavanja u Dalmaciji ili Albaniji. Odbrana i čvrsto držanje Balkana, od životne je važnosti, pošto bi njihovo zauzimanje od strane neprijatelja predstavljalo smrtno ugrožavanje srca Rajha, kao i opasnost za istočno krilo istočnog fronta«.

Ovaj panoramski snimak njemačkih pogleda i kazivanja o Titu i njegovom djelu završićemo riječima dvojice Nijemaca koje simbolizuju dvije različite Njemačke i dva vremena.

General Rendulic, koji je 1944. godine preduzeo sve što je bilo u njegovoj moći da u famoznoj operaciji *Konjićev skok* likvidira Tita i Vrhovni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, dvadeset godina nakon toga izjavio je beogradskim *Večernjim novostima* da mu je »drago što onda u tome nije uspio«.

Drugi Nijemac, koji s fašističkom Njemačkom nikad ništa nije imao zajedničko, bivši kancelar SR Njemačke i lider Socijaldemokratske partije, dobitnik Nobelove nagrade za mir, Vili Brant, ovako je vidio Tita i njegovu ulogu u savremenom svijetu: »Za Vaš narod

bio je dar sudbine što je u godinama najvećih opasnosti imao takvog vođu. Ja predsjednika Tita vidim kao jednog od najmarkantnijih političkih ličnosti našeg vremena».

Ovaj kratak izlet kroz svjetsku literaturu o Titu i Jugoslaviji — njegovom najmonumentalnijem djelu, pokazuje u kojoj mjeri je u ovih 35 godina poslije pobjede nad fašizmom svijet bio zaokupljen tzv. jugoslovenskom zagonetkom. U stvari, tu su u jednoj — dvije zagonetke. Prva je pobjeda — čista, potpuna i neosporna vojnička pobjeda, koju je izvojevala jedna mala, nerazvijena agrarna zemlja nad najvećom vojnom mašinom do dotada poznatom u istoriji. Tito je bio organizator i strateg te sjajne pobjede, vojskovođa koji na početku nije imao svoju armiju, ali je imao vojsku — 12.000 komunisti, 30.000 skojevaca i narod — da bi na kraju rata izašao kao pobjednik s gotovo milionskom i najjačom armijom u Evropi poslije Crvene armije, koja je u vatri revolucije samonikla iz naroda, iz porušene, pregažene i opustošene zemlje, iz sopstvenog pepela kao biblijska ptica Feniks.

To je događaj bez presedana u dotadašnjoj istoriji ratova. Kako je sve to bilo moguće?

Zagonetka je sadržana u činu pobjede koja se ne može shvatiti ako se objašnjava samo klasičnim mjerilima u sistemu borbenih vrijednosti i poimanjem društvene i napose vojne sile na klasičan način. Drug Tito je tu zagonetku postavio pred teoriju već krajem treće ratne godine. U referatu na Drugom zasjedanju AVNOJ-a on je, između ostalog, rekao: »Mogu smjelo tvrditi da je stvaranje narodne vojske pod onakvim uvjetima pod kakvim se stvarala naša, jedinstven primjer u historiji. Iz golorukih partizanskih odreda, bez ikakvih tvornica oružja i municije, bez magacina i raznih vojnih rezervi namirnica, bez ičije pomoći bilo s koje strane, stvarana je armija od blizu četvrt miliona, ali ne u mirnom periodu već u periodu najstrašnije i najkrvavije borbe, borbe koju su narodi Jugoslavije ikada vodili«.²⁰

Četvrt vijeka kasnije, tačnije 11. decembra 1969. godine, u govoru održanom prilikom promocije za počasnog doktora Ljubljanskog univerziteta, toj zagoneci dao je i jednu novu dimenziju: »Mi smo u narodnooslobodilačkoj borbi činili ono što je sa stanovišta klasičnih vojnih doktrina bilo potpuno neshvatljivo. Tako reći goloruki pošli smo u borbu protiv tada najjače svjetske ratne mašine. A bili smo sami. Ni na koga u inostranstvu nismo mogli neposredno

²⁰ Tito, *Vojna djela*, knj. I, str. 200.

da se oslonimo«. ²¹ Otuda je sasvim razumljivo što »mnogim našim ljudima, a i u inostranstvu, ni danas još nije jasno kako smo mogli organizovati takav otpor, protiv toliko nadmoćnijeg neprijatelja, u vrijeme kada su pod njemačkim fašističkim mačem padale čitave države i njihove armije«. ²²

Kako shvatiti neshvatljivo?

Zagonetka Titovih pobjeda je odveć zagonetna i zato predstavlja izazov ne samo za vojne teoretičare nego i za druge umne ljude u svijetu. Time se i objašnjava izuzetan interes u svijetu za naše ratno iskustvo, koje je dobrim dijelom postalo svojina stotina miliona ljudi koji se bore za svoju emancipaciju.

Druga zagonetka tiče se našeg samostalnog puta u svom unutrašnjem razvitku — našeg puta u izgradnji socijalizma i, s tim usko povezano, naše nezavisne, samostalne pozicije u međunarodnim odnosima.

Kako je Jugoslavija, mala zemlja na prostoru na kojem se dodiruju dva svijeta, prožimaju dvije civilizacije i prepliću svakojaki interesi, na prostoru koji je tokom ljudske istorije bio poprište ratova, buna i nemira, kako je Titova Jugoslavija, koja se nalazi između dviju najvećih vojnih grupacija savremenog svijeta, mogla izboriti za sebe i sačuvati takvu poziciju i uz sve to imati tako značajnu i zapaženu ulogu u međunarodnim odnosima? To je drugi izazov za savremenu vojnu i političku nauku.

Upravo tako su i postupali ne samo historičari, već i drugi naučnici, filozofi i državnici, ne samo u vojnom domenu, već i u osvjetljivanju cjelokupnog Titovog revolucionarnog djela i svega onog što se ponegdje u svijetu naziva jugoslovenskim čudom, ponegdje jugoslovenskim fenomenom, a ponegdje jednostavno — jugoslovenskom zagonetkom.

Svijet je rekao svoju riječ o Titu i njegovom djelu još za života našeg predsjednika i vrhovnog komandanta. Iz svega što je u ovom kratkom presjeku rečeno jasno i nedvosmisleno proizilazi da je Titovo revolucionarno djelo od epohalnog i univerzalnog značaja. Kao takvo ono je verifikovano gotovo na plebiscitarni način od najeminentnijih ljudi savremenog svijeta. Stroga nauka takođe je dala svoj sud. Na gotovo svim univerzitetima u našoj zemlji i na 10 univerziteta u svijetu (Prag, Santjago de Čile, Varšava, Alžir, Adis Abeba,

²¹ Tito, *Vojna djela*, knj. IV, str. 198.

²² Tito, *Vojna djela*, knj. III, str. 23.

Ulan Bator, Lusaka, Halifaks i Kopenhagen), drug Tito je proglašen za počasnog doktora nauka. To nije bio samo izraz poštovanja i državničke kurtoazije, već meritorna ocjena naučne vrijednosti Titovog djela i njegovog doprinosa savremenim društvenim naukama. To se najbolje vidi iz podrobnih obrazloženja i argumentacije odluka svakog univerziteta ponaosob, što će najreljefnije ilustrovati misli dvojice promotora, jednog Afrikanca i jednog Evropejca.

Rektor Alžirskog univerziteta Uabdeslama tvrdi da je »Titov primjer dosta rijedak u istoriji, primjer stapanja života čovjeka i nacije«. Promotor Varšavskog univerziteta profesor dr Remigiuš Bježanek, predajući Titu diplomu počasnog doktora, između ostalog, je rekao: »Saradnja u korist mira, međunarodne bezbjednosti, političke su pojave koje su, takođe, bile predmetom stvaralačkog i naučnog interesa doktoranda. Tito je ne samo arhitekt nekih oblika socijalističkog sistema nego i jedan od tvoraca istorije XX vijeka...«²³

U istoriji ljudskog roda malo je bilo ličnosti koje su za života, za svoje djelo dok ono još traje, dobili toliko priznanja kao što je dobio drug Tito.

Preselivši se u predjele istorije i u naša srca da tamo nastavi život, drug Tito i dalje dobija priznanja za djela kojima je zadužio čovječanstvo. Nema gotovo nijednog državnika na svijetu, nijednog velikog uma današnjice, koji se nije našao pobuđenim da putem telegrama saučešća, izjave u javnim glasilima ili na drugi način iskaže žaljenje zbog smrti velikana istorije i dade sud o njegovom životnom djelu.

Enriko Berlinguer je rekao da »italijanski komunisti žale za velikim komunističkim borcem, Titom«. Vili Brant je, u duhu već iskazanih stavova, izrazio žaljenje »za velikim čovjekom našeg vremena«. Šadli Bendžedid je istakao presudnu Titovu ulogu za jačanje jedinstva i akcione sposobnosti pokreta nesvrstanosti. Hua Guofeng je rekao da je »drug Tito bio veliki marksista i istaknuti proleterski revolucionar«. Italijanski predsjednik Republike Sandro Pertini, kojem Jugosloveni nikad neće zaboraviti onaj vanprotokolarni gest, onu nježno položenu ruku na glavu našeg predsjednika i svog prijatelja i saborca iz drugog svjetskog rata, rekao je za Tita da je »on poslednji među velikanima drugog svjetskog rata koji odlazi pošto je bio prvi u borbi za ostvarenje i odbranu nezavisnosti svog naroda«. Indira Gandhi, premijer Indije i kćerka Titovog velikog prijatelja i saborca u stvaranju i izgrađivanju pokreta nesvrstanosti, sažela je sva svoja

²³ *Front*, 25. maj 1972.

prijateljska osjećanja i uvjerenja u četiri jednostavne, ali istinite i velike riječi: »Otišao je stvaralac istorije«. Imajući na umu upravo to o čemu je govorila Indira Gandhi, Seku Ture je rekao: »Tito nas je mobilisao da ostvarujemo naše plemenite ciljeve«. Indirinu misao potvrđuju snažno i riječi predsjednika SVAP-a Num Sajoma: »Tito je bio izvor političke inicijative i podsticanja za kolonijalne i eksploatisane narode Afrike, Azije, Latinske Amerike u njihovoj borbi za samoopredjeljenje, nacionalnu nezavisnost, mir i socijalnu pravdu«.

U poruci najviših sovjetskih državnih i političkih institucija, uz izraze saučešća, posebno se ističe da je Tito bio »neumorni borac za mir«.

Američki predsjednik Karter je teško doživio gubitak »dominantne figure svjetske scene...«

Zambijski predsjednik Kenet Kaunda ističe Titov veliki humanizam. »Njegova beskrajna ljubav prema ljudima i čovječanstvu činila ga je divom među ljudima, vođom vođa. Tako on izgleda u mojim očima«. Tako Tito izgleda u Kaundinim očima u kojima je milionski televizijski auditorijum vidio suze.

Ovom prilikom nemoguće je pomenuti iskaze svih velikih ljudi u svijetu o Titu i njegovom djelu, kojih su bile prepune stranice svjetske i naše štampe. Trebalo bi za to više tomova. Izdavači su izračunali da bi im bilo potrebno pet tomova da smjeste između korica, više od 200.000 pisama i telegrama, kao potresnih dokumenata o reagovanju naših građana i ljudi širom svijeta u vezi s bolešću i smrću druga Tita. Tako nešto nije zabilježeno u ljudskoj istoriji. Činjenice su poznate. Otkako je drug Tito pao u bolesničku postelju, svijet nije prestao da strepi za njegov život. Drug Tito je imao one ljudske i državničke osobine koje su ga činile sposobnim da služi velikim potrebama svoga vremena, potrebama savremenog svijeta. Stoga je smrt druga Tita tako duboko potresla ne samo našu zemlju, naše narode i narodnosti koji su izgubili najveću figuru što su je ikada imali u svojoj istoriji, nego i cio svijet.

Osjećajući nastalu prazninu, lideri sa svih strana svijeta, sa svih pet kontinenata, došli su u Beograd da odaju počast i da se poklone senima velikana svjetske istorije koji je obilježio našu epohu. Predsjednici republika, krunisane glave, predsjednici vlada, ministri, generali, naučnici i umjetnici, visoki partijski funkcioneri, vođe oslobodilačkih pokreta i drugi uvaženi predstavnici naroda u 208 delegacija iz 126 država koje čine 95 odsto svjetskog stanovništva, okupilo se u Beogradu oko odra našeg predsjednika da pokažu koliko

su ga poštovali i cijenili njegovo djelo i ulogu samoupravne socijalističke Jugoslavije u svjetskoj zajednici. Bio je to veličanstven pogreb, kakav nije zabilježen u analima svjetske istorije. Sedam stotina izvještača svjetskih agencija, velikih novinskih kuća i radio-televizijskih mreža bili su jedinstveni u ocjeni da je samo Titova grandiozna figura humaniste i neumornog borca za mir i progres, s jasnim vizijama humanijeg, pravednijeg i srećnijeg svijeta, mogle u ovom i ovakvom trenutku okupiti na jedno mjesto toliki broj državnika, različitih ideoloških, političkih, vjerskih i drugih pogleda i opredjeljenja.

Tito ih je okupio tako da je i pogrebni čin postao istorijski događaj.

Mnogi su u tome vidjeli svojevrsnu verifikaciju Titovog djela i više od toga — preuzimanje zavjeta da se slijedi to veliko djelo, koje je izdržalo probu prakse i vremena.

Naučnu vrijednost Titovog djela verifikovao je sam život — živa ljudska revolucionarna praksa, iz koje je ono i izraslo. Niko kao Tito nije uspio da tako idealno ostvari sintezu dijalektičkog mišljenja i praktičkog ljudskog djelovanja. Iz teorijske spoznaje svijeta, doveđene do najviše sinteze, proistekle su nove vrste teorijskih pojmova i praktičnih rješenja u društveno-istorijskom kontekstu socijalizma.

Nema oblasti društvenog života u koju nije pronikao Titov stvaralački duh. Njegov doprinos savremenoj marksističkoj misli je ogroman — fundamentalan upravo u njegovoj suštastvenoj sadržini koja se identifikuje s pojmom slobode. Čovječanstvo je pre Marksa i marksizma spoznalo ideal slobode, ali uglavnom apstraktno, ne znajući kako da ga dosegne. Marks je prvi filozof koji je pitanje slobode postavio konkretno u kontekstu društveno-istorijskih pretpostavki promjena. Tito je pitanje slobode rješavao konkretno u kontekstu datih društveno-istorijskih uslova. Tako je on taj vječiti ljudski san učinio bližim stvarnosti. Pomakao je granice čovjekove slobode u najširem smislu tog pojma, vraćajući čovjeka svojoj suštini. On nije čekao da se najpre stvore sve neophodne društveno-istorijske pretpostavke hoda ka širim prostorima slobode; on je stvarao te pretpostavke, mijenjao istorijske tokove. To je ona dimenzija njegovog djela koja se i od običnih ljudi i od najvećih svjetskih umova kvalifikuje istorijskom.

Linkoln je tvrdio da svijet nikad nije imao pravu definiciju pojma slobode. Pri tome on nije mislio da je svijet oskudijevao apstraktnim koncepcijama slobode, već u supstituciji te stvari, u onome što treba da egzistira u stvarnosti i odgovara teorijskom pojmu.

Naš današnji svijet sa mnogobrojnim suprotnostima i raskolima, uprkos svemu, samosvjestan je toliko da osjeća suptilno i prepoznaje tačno onaj rijetki trenutak kada se slažu riječi i djela, kad se spajaju moral i politika, kad istina postaje naga i nevina. Običan čovjek ima istančana čula za te osjete i spoznaje, i te trenutke shvata i prihvata kao trenutke svoje savjesti i svoje nade. Takav trenutak današnjeg svijeta, njegova velika nada, jeste Titovo djelo, koje je on ostavio u naslijeđe čovječanstvu. U inostranstvu je jednom bilo napisano da će svijet odbrojavati svoje buduće vrijeme od onog dana kada je Tito dao fabrike u ruke radnika. Taj put u krajnjoj konsekvenciji vodi apsolutnoj slobodi za sve. U tom smislu Titovo djelo koje nadahnjuje čovječanstvo, postaje nov element sadržaja pojma slobode, njegovo produbljenje, koje dobija i značenje kriterijuma istinske slobode — slobode ima tamo gdje se ona ne uskraćuje drugome.

Mir i sloboda nisu sinonimi. Ali, gdje nema mira nema ni slobode, kao i obratno. Svijet je svjestan te istine, ali ne zna kako da izađe iz svojih istorijskih zapleta, koje mogu da raspliću samo izuzetno mudri, visoko etični, strpljivi, istrajni i hrabri vođi kao što je bio Tito. Zato svijet nikada nije bio škrt u priznanjima i počastima drugu Titu. Iz istog tog razloga svijet je tako dramatično i emotivno reagovao na vijest o teškoj bolesti i još intenzivnije na vijest o smrti druga Tita.

U životu i smrti Titovoj jasno se pokazuje sva relativnost vrijednosnih veličina na relacijama život i smrt i univerzalno i individualno. Ništa nema dramatičnije i u isto vrijeme bijednije od smrti kad se susretne s besmrtnim čovjekom. To se lijepo vidjelo u danima pogrebnih svečanosti. U tom protuslovlju pokazuje se vječnost života ne samo u apsolutnom smislu kao dijela univerzuma, već i kao bitisanja individuma i produžetka njegova življenja u djelu. To je Gvinejski predsjednik Seku Ture, u izjavi NIN-u, najljepše i najjednostavnije izrazio ovim riječima:

»Predsednik Tito za nas nije umro. Narodi sveta dele ideale koje je on otelotvorio. On će nastaviti da živi kroz sve narode sveta. Svaki put kad narodi budu izvojevali neku pobjedu, mi ćemo znati da je to i Titova pobjeda«.